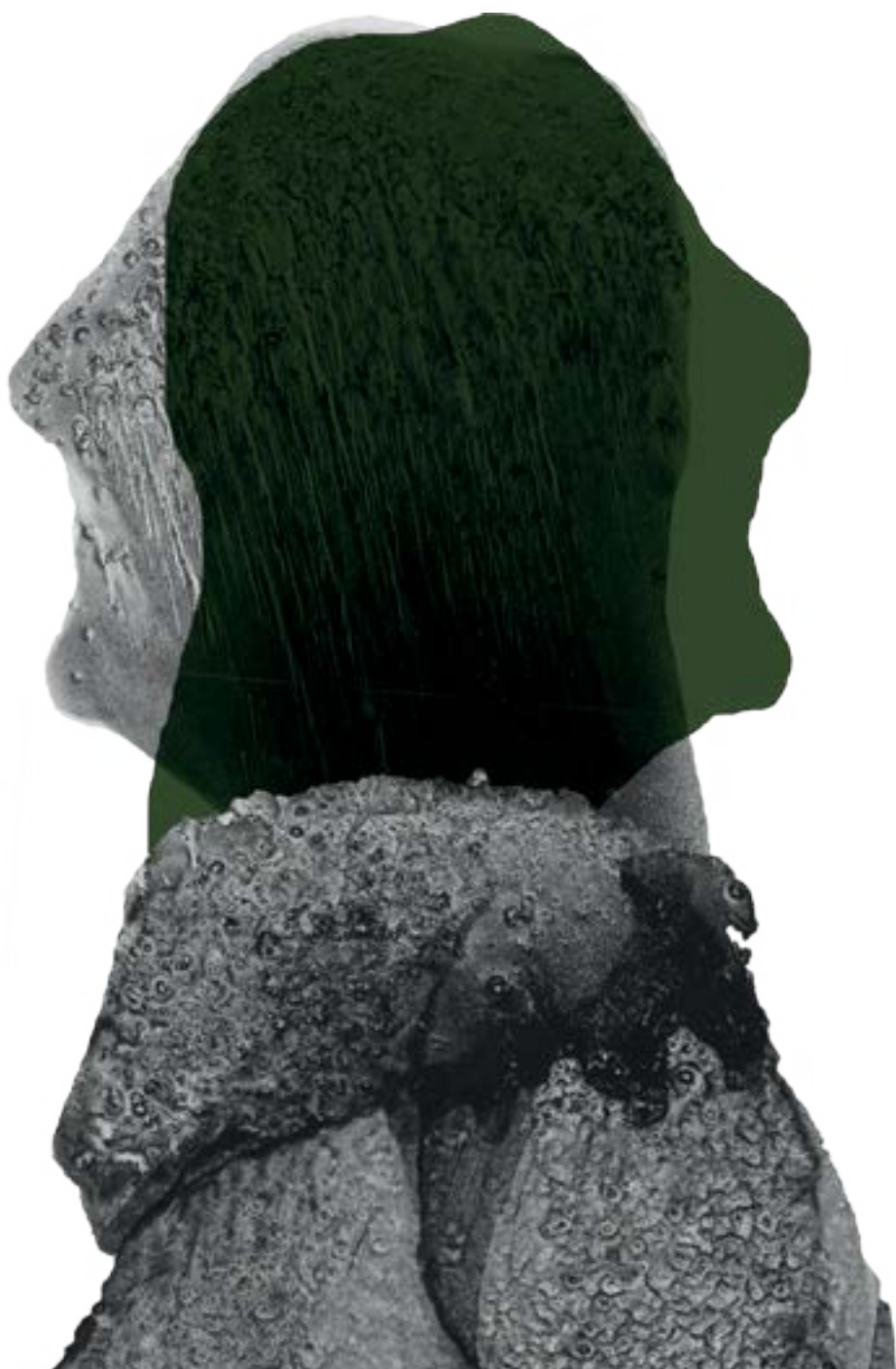

מוכר-לא מוכר

דע את עצמך? על פי ניטשה זה כנראה בלתי אפשרי

נמרוד אלוני

בקשה

טיב אנשים מספר ידעתי, אך מי אני עצמי, לכך לא הגעתי.
עיני אלי קרובה יותר מדי – איני מה שרואות וראו עיניי.
רוצה הייתי היות לי לעוזר, לו ישבתי מעצמי רחוק יותר,
אם כי לא כה רחוק כאחד מאויביי.
רחוק מדיי יושב גם הקרוב שבאוהביי –
אך אמצע בינו וביני הן יש!
חודו לי, חודו, מה אני מבקש?
(ניטשה, 1969, עמ' 164)

כולם מכירים את "דע את עצמך". זהו עיקרון מנחה לחיים ראויים שהיה חקוק על בניין מקדש אפולו בדלפי, ביוון הקלאסית, לצד עיקרון מנחה ידוע אחר – "הכול במידה". סוקרטס, ובעקבותיו אפלטון, אריסטו ודורות רבים של הוגים ומדענים עד עצם היום הזה, אימצו את עקרון היסוד הזה אך ביקשו להרחיבו מהאתגר של ידיעת העצמי אל האידיאל של ידיעת המציאות כהווייתה ובכלל זה את עיקרי הטוב, הצודק והיפה שאמורים להנחות בני אדם אל חיים מלאים וראויים.
כפי שעולה כבר בדיאלוגים הסוקראטיים המוקדמים, סוקרטס דוחה מכול וכול עמדות שמקורן ברגשות ותשוקות סובייקטיביות, שמושפעות מדעת הרבים, שמוטות מרטוריקה מסיחת דעת של הסופיסטים או סתם כך מתחושות פנימיות

שכך נעים ונוח לנו. בני אדם על פי טבעם, ובמונחים של אריסטו על פי היסודות הנעלים שבהם, אמורים לחתור להיכרות תבונית של החיים, לנהוג ברציונליות בהתאם לדעת אמיתית על אודות המציאות, וכך להגשים בצורה נאותה את הייעוד האנושי וליהנות מחיים של איכות ומשמעות.

תפיסה קלאסית זו, שמזהה את האמת עם תואמות בין העולם החיצוני הממשי לבין תוכני ההכרה הפרטית, נקלעת לצרות עם הצגת תיאוריית ההכרה החלופית של עמנואל קאנט שגורסת את שבעינינו היום נחשב למוכן מאליו: בני אדם יכולים להכיר את עצמם ואת העולם שסביבם רק באמצעות הכלים החושיים, התבוניים והמדמים של בני האדם – שהם שונים בתכלית מאלה של בעלי חיים אחרים ומאלה שאפשריים בעיקרון לטבעם של יצורים אחרים לא מוכרים – ומכאן שאת העולם הממשי כשלעצמו (במנותק מכלי החישה, החשיבה והדמיון שמהותיים לטבענו) איננו יכולים כלל להכיר ולדעת. במילים אחרות, עלינו להניח שהאופנים שאנו חווים את הטבע בטיוול שגרתי שלנו שונים במידה רבה מאופני ההתנסות והחווייה של כלב, ינשוף, צבי או לטאה ואין לנו, ואף לא לאחת מהחיות האחרות, דרך לחוות ולהכיר את העולם בצורה בלתי אמצעית – במנותק ממנגנוני החישה והתפיסה והחשיבה הייחודיים לכל מין ומין.

אומנם תורת הכרה זו מנכרת אותנו מידעת העולם הממשי, אך עדיין מאפשרת ידיעה אוֹבֵּיקְטִיבִּית מדעית באותם תחומים שבהם ניתן להצביע על כך שמכשירי החישה והתבונה האנושיים משותפים לכולם – כבני המין האנושי. המדע, לצורך העניין, הוא מצרף הידע התקף עבור כלל בני האדם והוא פועל יוצא של שימוש מוקפד ביכולות החישה והמחשבה המשותפות לכלל בני האדם לצורכי חקר החוקיות שבתופעות המכוננות את מציאות חיינו.

בשליש האחרון של המאה התשע עשרה מופיע ניטשה על בימת ההיסטוריה ומודיע: "אלוהים מת", "כל קיום הוא פרשני", קיימים "איך-ספור אופנים להסברו של העולם", "אין עובדות, יש רק פרשנויות", "אין ראייה אוֹבֵּיקְטִיבִּית אלא רק פרספקטיבית" ו"אין אנו מוצאים בעולם אלא רק את שאנו מכניסים לתוכו".¹ זה לא

1 רעיונות אלה מופיעים בכתבי ניטשה במקומות רבים. ה"הודעה" המפורסמת ביותר על מות האלוהים מצויה בהמדע העליון (ניטשה, 1969, קטע 125). תורת ההכרה הפרספקטיבית של ניטשה והטענה שכל ראייה אנושית היא פרשנית גם כן מופיעה במקומות רבים, והניסוחים שמופיעים כאן ובהמשך לקוחים מתוך המדע העליון (לדוגמה שם, קטעים 143, 374) ומתוך הרצון לעצמה (לדוגמה ניטשה, 1978, קטעים 481, 600, 604, 606, 616).

שקודם היה אלוהים ובצורה כלשהי מוגר או חוסל או שקודם היו אמיתות מוחלטות כלשהן שנמצאו עכשיו מופרכות. טענתו של ניטשה עומדת על כך שהיסוד המהותי ביותר בטבע האנושי הוא יצירתיות לצורך יציקת משמעות: שבני אדם הם מספרי סיפורים בטבעם ודרכם המובהקת ביותר להנכיח את אנושיותם היא על ידי בריאה של תכנים מרובי משמעות – דוגמת אלה שאנו מוצאים במיתולוגיות, בדתות, באומנויות, בפילוסופיות, בתחומי המדע, בענפי הספורט, במשטרים הפוליטיים, באידאולוגיות למיניהן ובשאר מעגלי השיח האנושי.

לפיכך, כשכל תוכני התרבות הם קונסטרוקציות, דהיינו פיקציות, אין עוד לדבר על היכרות עם העולם האמיתי לעומת העולם השקרי. האדם, לפי ניטשה, הוא אקספרימנט של עצמו: הוא ההוגה, המחזאי, הבמאי, השחקן והקהל של תיאטרון חייו. הוא יוצר ומגשים שפע סוגים של דרכי חיים ומגוון רחב של תכליות-על שבאמצעותן הוא אומד את ערכן. כך לדוגמה פתוחים בפנינו אתוסים של תועלתנות ונהנתנות כאן ועכשיו, אתוסים דתיים של צניעות גדולה או טוהר מידות בעולם הזה כפרוזודור לעולם הבא או לגלגול חיים משופר, נרטיבים גדולים של נאורות, מרקסיזם, דרוויניזם ועוד. עבור ניטשה הנרטיב המועדף הוא זה המכוון לחיים של חיוניות ופוריות יצירתית, של התגברות עצמית פרפקציוניסטית וייחודית, ושל טיפוח "אצולה רוחנית" של יוצרים מכל תחומי החיים אשר מעצבים את אישיותם לכדי קומפוזיציה מרשימה ומעמידים תרומה של ממש לתרבות הגבוהה.

על רקע דברים אלה נשמעת הקריאה הקלאסית "דע את עצמך" כחסרת שחר והאתגר של ידיעת העצמי הפנימי שלנו בצורה שקופה ובלתי אמצעית נדמית כחסרת תוחלת. בשפה עממית אפשר לומר ישירות לחבר טוב: תפסיק לחפש את עצמך כי אין מה למצוא. כפי שאין אלוהים ממשי בשמיים ממעל, ולא עצמי מקורי וטוב בגלעין האישיות (בתוך "קליפות הבצל" או פנימה אל הבכושקה הקטנה שגלומה בגדולה), ולא איד, לא אגו, לא סופר אגו, ולא נפש ולא נשמה – אין לאלה שום קיום ממשי מעבר להיותם הבניות מושגיות ותרבותיות. אין זה אומר שאין טעם להשתמש בהם, בדיוק באותו מובן שתאוריות מדעיות וכלים טכנולוגיים יכולים להיות שימושיים להפליא. אך אל לנו להשלות את עצמנו שאלה ממשויות אובייקטיביות אלא פיקציות שמוכיחות עצמן מועילות עבורנו ושטוב יהיה לנו להסתייע בהן כסולמות לחיים פוריים ולא כבתי כלא אמוניים (בהשתעברויות מצרות תודעה לדוגמות דתיות, אידיאולוגיות, מדעיות וכדומה).

מה כן כדאי לעשות? מאחר שניטשה מחויב ל"פורמולה הדיוניסטית", משמע

לחיוב החיים על ידי חרדות יצירה ובשום פנים ואופן לא להסתפקות בביקורת הרסנית או במדעיות מחמירה, הוא מציע לצעירים שחשים תסכול מהקונפורמיזם החברתי שמצמית את היצירתיות ולא להא לה שרוצים למרוד בדוגמות התרבות שמדמות פיקציות לאמיתות מוחלטות – לאנשים שיש בהם מן "הרוחות החופשיים" וסולדים מקיום אינרטי במתכונות חיים מן המוכן, הוא מציע לא להתמקד בשכלול ההכרה והידיעה (למדנות ושכלתנות) אלא בהעצמת כוח היצירה. מאחר, בניסוח של קאמי, שהחיים האנושיים הם אבסורד הניכר "בפירוד שבין הרוח השואפת לעולם המאכזב" (קאמי, 1978, עמ' 55), ולאור העובדה, כדברי סארטר, שהחירות היא גזירה ואדם הוא לעולם בהשתנות ואף פעם לא נוכח כבעל מהות קבועה,² ההמלצה האקזיסטנציאליסטית של ניטשה וממשיכיו היא לדבוק בחיים אותנטיים של יצירה מתמדת של תוכני העצמי ופרשנות העולם. זו דרך חיים שמכירה בהיעדר סמכות חיצונית כלשהי שיכולה להעניק לאדם משמעות ותכלית, ומכאן קבלת האחריות האישית להיות המחולל של תוכני החיים וטעמיהם, לקבוע את ה"סטייל" או הסגנון הייחודי של היות אינדיבידואל בעולם, ולבחור את החותם הייחודי שהפרט מבקש להותיר בעולם. ובמילותיו שלו: "שיהא אדם מטביע 'סגנון' לאופיו שלו עצמו – אכן זו אמנות רבה ונדירה! ועושה בה אדם שעינו פקוחה על כל הכוחות והחולשות שטבעו מביאם, על מנת שיקבעם לאחר מכן בתוכנית אמנותית שלמה, עד שכל אחד ואחד מהם יופיע כמעשה אמנות ותבונה ואף החלשה תרהיב כל עין" (ניטשה, 1969, קטע 290).

שתי הבהרות נדרשות כאן. ראשית, שניטשה אינו סבור שבתורתו החדשנית הוא מגלה אמת מוחלטת על המציאות. מתוך נאמנות לתורתו שלו הוא מסביר שביסוד כל רעיון, תורה ועמדה שמציג אדם מעורבים כנראה הפיזיולוגיה, הפסיכולוגיה, הרקע התרבותי, השיקולים התבוניים, המעמד החברתי, האינטרסים האישיים ועוד גורמים אחרים (שזוכים ברוח התקופה להמשגות שונות ומגוונות); ומאחר שאיננו שקופים לעצמנו ואנו בוחנים את עצמנו בכלים שהם מוטים מעצם אישיותנו אזי אי אפשר להעמיד קווי תיחום ביניהם.³ זו הסיבה שגישתו החינוכית מבקשת לשדל את

2 עמדה זו של סארטר מוצגת הן במאמר הקצר "האקזיסטנציאליזם הוא הומניזם" (סארטר, 1988) והן בספרו הידוע הישות והאין.

3 ניסוח חד של הספקנות האפיסטמולוגית מציג ניטשה בהרצון לעצמה (1978, קטע 410) בהתרתו: "האם זה מתקבל על הדעת מכשיר יהי המסוגל לערוך ביקורת יכולתו שלו עצמו?". ובאופן דומה בהמדע העליון (1969, קטע 374): "כל קיום הוא במהותו קיום פרשני [...]"

הצעירים לפרוש מן העדר וההמון ולהצטרף אליו לא כחסידים של תורת אמת אלא "כרעים חיים, הכותבים ערכים חדשים על לוחות חדשים"⁴. הוא מבקש לאתגר את תלמידיו "להיעשות למה שהננו – חדשים, חד-פעמיים, שאין כיוצא בהם, המחקקים לעצמם, הבוראים את עצמם" (שם, קטע 335).

הבהרה שנייה נוגעת לנזק הנורא, ממש הטלת מום באנושיות, שגורמת לאדם כל תפיסת אמת אבסולוטית באשר היא. ככל שהדבר נוגע לידיעת העולם או להכרת המציאות כהווייתה, אזי אין נורא יותר מהציווי "אני ה' אלוהיך ולא יהיה לך על פניי אלוהים אחרים". ציווי זה שקורא למונוליתיות מחשבתית – בין שהיא דתית ובין שאידיאולוגית, ימנית או שמאלנית – כופה למעשה על בני האדם לקעקע את יכולות הביקורת והיצירה שלהם ומסרס אותם ממקור הפוריות הרוחנית שגלומה בטבעם. וככל שהדבר נוגע לקיבעון הזהות של הפרט, אזי כפי שכתב יפה סארטר במחזה "בדלתיים סגורות", "הגיהינום הוא הזולת". דהיינו, המיון והקטלוג של בני אדם על פי תבניות קבועות וסטריאוטיפים חברתיים מאבנים אותם והופכים אותם מסובייקטים לאובייקטים. הוא שולל את צלם האנוש שלהם כבני חירות יצירתיים בתחום עיצוב דמותם ודרך חייהם. או במונחים של חוקר הספרות ליונל טרילינג: כשאדם מזהה שכמעט כל התכנים המרהטים את תודעתו מקורם במרחב הציבורי – באופנות המקובלות, דעת הקהל, מהדורות החדשות, המשפחה, נבחרי הציבור ומובילי הדעה – אזי הוא חווה זאת כסרטן פולשני בתודעתו שכמעט ולא השאיר מקום ליסוד האותנטי-אינדיבידואלי של יצירת פרשנות, טעם, ביקורת ומשמעות. כך הזולת, או המרחב הציבורי, נחווה לאדם הערני כגיהינום.

נסיים בכך שהמעבר מדע את עצמך ליצירת עצמך הוא דרמה מרתקת. אומנם היא דורשת עוצמה נפשית אדירה כדי לא לברוח משאלות מאתגרות לתשובות מנחמות, לא להתפתות "להתאבדות הפילוסופית" ולוותר על יושר אינטלקטואלי (כדברי קאמי), ולא להקריס את ההווה הפתוחה, הקשובה, הביקורתית והיצירתית

האינטלקט: מכיוון שהאינטלקט האנושי בשום פנים אינו יכול בעת מעשה ניתוח זה, לראות את עצמו שלא מבעד לצורות הפרספקטיביות שלו עצמו, ורק בתוכן יראה את עצמו. אין אנו יכולים להביט מעבר לפינת עצמנו. "בשני ספרים אלה, וכן גם במעבר לטוב ולרוע ובגניאולוגיה של המוסר (1975א), יש קטעים רבים שבהם ניטשה עומד על כך שכל הגות היא סוג של וידוי אישי, שכל יומרה לאמת היא ביטוי של הרצון לעוצמה, ושבעמדות ובהתנהגויות שלנו כולם ניכרת מעורבות הפיזיולוגיה והפסיכולוגיה שלנו.

4 עמדה חינוכית זו מוצגת בבהירות ב"הקדמת זרטוסטרא" וב"על המידה הנדיבה", בתוך ספרו כה האמר זרטוסטרא (1975ב).

לכדי זהות סוציולוגית ממוינת, סגורה וחתומה המסתפקת בקיום "עצמי" או "סלעתי" (כדברי סארטר). יתר על כן, כפי שאדם איכותי לא מוותר על הרחבת דעת משום ש"מרבח דעת מרבח מכאוב", כך גם לא ירשה לעצמו להתחמק מהמודעות הכואבת שלעולם אנו גולים בעולמנו ושכנראה לא נתונים לנו בדרכנו נמל מבטחים, בית של ממש או הבטחה לאושר.

עם זאת ועם כל האכזבה מנמנעות היכרותו האובייקטיבית של אדם את עצמיותו, דרמת יצירת העצמי יש בה חדווה ענקית של יצירה תמידית של מובנים, פרשנויות, משמעויות, נקודות מבט וטעמים – של מלאכת הבריאה. באשר האדם הוא "ישות אשר קיומה מקדים את מהותה" ומכאן גם "שאינן האדם אלא מה שהוא עושה מעצמו" (סארטר, 1988), אזי נתונה לכל אחד מאיתנו הברכה המאתגרת של יצירת עצמיותנו ודרך חיינו – להיות פרויקט האומנות של עצמנו. היא מאפשרת לאדם, כותב ניטשה, "ליצור לעצמו עיניים חדשות, עיניים עצמיות, ולשוב ולחדש לעצמו עיניים עצמיות עוד יותר" (ניטשה, 1969, קטע 134). זו היכולת לחדש ולהחליף נקודות מבט שמבעדן אפשר לחוות, לפרש ולתת טעם לחיינו – וליצור קומפוזיציות חדשות (בעיצוב עצמותנו וכן ביצירה אומנותית, מדעית, הגותית או אחרת). היא בה במידה מאפשרת לנו להפעיל את הדמיון הנרטיבי והגמישות המחשבתית כדי לחרוג מדרכי החיים המוכרות לנו מסביבות חיינו ולהתנסות בשפע אדיר של דרכי היות אדם בעולם. זו היכולת להגשים את היכולת האוטנטית ביותר של האדם: הכושר הסגולי של האדם, כהגדרתו של הפילוסוף טיליך, "ליצור מעבר לעצמו בלי לאבד את עצמו" (Tillich, 1952, p. 81).

לאלה "הרוחות החופשיים" שמתגברים על פיתויי ההונאה העצמית – של התרפקות על נחמות שקריות מן הסוג של אמיתות מוחלטות, הבחנות נחרצות וזהויות חתומות – נפתחת לדעת ניטשה הרפתקת החיים המרתקת של "הבריאות הגדולה" (ניטשה, 1969, קטע 382). מאחר שערכו של העולם טמון בפרשנויות, בהסברים ובטעמים שאנו יוצקים לתוכו, ובלעדי אקטיביזם רוחני זה "היה נבוב אגוז ההוויה" (ניטשה, 1978, קטע 616; 1975, ב, "על אלף מטרות ואחת"), אזי נדרש לנו מסע חיים, כדברי גתה, שמבקש "לרוות בתוכיות נפשי את שמיעד לכל המין האנושי" (גתה, 1975, עמ' 89).

זו דרכם של אלה הצמאים לחוות את "מכלול כל הערכים שהיו מעולם" ושל המתנסים בהיות "אומן, קדוש, מחוקק, חכם, מלומד, ונזיר האלוהים מן המין הקדום" (ניטשה, 1969, קטע 382); זו הנכונות "להיות לעצמך כופר, ומכשפה

וידעוני ושוטה וספקן והדיוט ונבל" (ניטשה, 1975ב, "דרכו של היוצר"); וזו היכולת המופלאה לפתח את הנפש המקיפה ביותר, שבכוחה לרוץ ולתעות ולשוטט במרחקים הנרחבים ביותר שבתוך עצמה [...] הנפש ההווה הצוללת לתוך ההתהוות [...] הבורחת מעצמה ותופשת את עצמה במעגל הרחב ביותר" (ניטשה 1975ב, עמ' 201-202). זו דרכו של החינוך העצמי שמתנסה בתמורות רדיקליות קיומיות – מן ה"גמל" המורשתי והסבלני, דרך "האריה" המרדן והביקורתי ועד ל"ילד" מלא חדות המשחק היצירתי – ו"מטביע 'סגנון' לאופיו שלו עצמו במעשה של אמנות רבה ונדירה"⁵.

לפיכך, כפי שניסח זאת ניטשה, הנבון ביותר יהא לא זה שלכאורה מכיר בדיעה אובייקטיבית את עצמו ואת עולמו. "הנבון ביותר יהא עתיר הסתירות ביותר, זה שיש לו כמו משושים לבני אדם מכל סוג – ומזמן לזמן באות לו שעותיו הגדולות של הרמוניה מפוארת" (ניטשה, 1978, קטע 259). זה האדם שחורג מן האינטרסיות של מתכונות חיים מוסדרות ורעת הקהל, בוחר לעצמו חיים של העזה ויצירה, ומידתו העוצמתית ביותר ניכרת בהתנסות מקפת בכאוס העצום של שפעת ההווה ומתוכה, באופן תמידי כדרך חיים, מעצב את האינטגרציה והקומפוזיציה המרשימה שהיא הוא עצמו.

רשימת מקורות

- גתה, יוהן-ולפנג (1975). פאוסט (יצחק כפכפי, מתרגם). דביר.
- ניטשה, פרידריך (1978). הרצון לעצמה (ישראל אלדר, מתרגם). שוקן.
- (1969). הולדתה של הטרגדיה; המדע העליון (ישראל אלדר, מתרגם). שוקן.
- (1975א). מעבר לטוב ולרוע; לגניאולוגיה של המוסר ישראל אלדר, מתרגם). שוקן.
- (1975ב). כה אמר זרתוסטרא (ישראל אלדר, מתרגם). שוקן.
- סארטר, ז'אן-פול (1988). האקסיסטנציאליזם הוא הומניזם (יעקב גולומב, מתרגם). כרמל.
- קאמי, אלבר (1978). המיתוס של סזיפוס (צבי ארד, מתרגם). עם עובד.
- Tillich, Paul (1952). *The Courage To Be*. Yale University Press.
- Trilling, Lionel (1982). *Sincerity and Authenticity*. Harvard University Press.

5 מטפורות הגמל, האריה והילד לקוחות מתוך "על התמורות" בתוך ניטשה, 1975ב, "על שלוש התמורות", והציטוט על הטבעת סגנון לקוח מתוך ניטשה, 1969, קטע 290.

